

FIGYELŐ

ROMÁNIAI MAGYAR ÍRÓK

ASZTALÓS ISTVÁN

1938 óta, amikor *Történt az utcán* című karcolatával Asztalos István (1909—1960) berobbant az irodalomba, az erdélyi próza egyik legnagyobb tehetségeként tartották számon, s ezt a reménységet néhány év alatt olyan nagyszerű novellákkal igazolta, mint a *Szaporodnak Lázárék*, *A tejesember*, *A kabát*, *A szamar*. A társadalom mélyéről, a kisemberek küzdelmes hétköznapjaiból hozott, kimeríthetetlen élmények határozták meg írásait, de elsősorban Móricz Zsigmondnak köszönheti, hogy hamar megtalálta az alkotásának legmegfelelőbb önkifejezési formát. 1960-ban, halálának évében megjelent emlékezésében (*Találkozásom Móricz Zsigmonddal*) pontosan körülírja mesteréhez fűződő kapcsolatát: „Lelkesedtem érte, s letörtem tőle. Mikor fogok úgy írni és a magam módján?” Hogy a Móricz Asztalos Istvánra gyakorolt hatása nagyobb volt, mint a munkásmozgalomban megismert naturalistáké, a Zoláé, a Gorkijé, annak magyarázatául Balogh László kismonográfiáját idézhetjük: „Asztalos írói alkata már az indulásnál rokon a Móricz Zsigmondéval abban, hogy a személyes indulat, a felfokozott érzékenység, az élmény szubjektivitása mindkettőjüknél elsődleges szerepet játszik mind a témaválasztásban, mind az alkotói folyamatban. S ebből a személyes szenvedélyességből ered mindkettőjüknél a novellák és regények anyagát átjáró líraiság.” Valóban, nem egy Asztalos-novellában a magyar irodalomtörténetbe a *Hét krajcár*-ral bevonult hangra ismerünk; Asztalos István nemcsak publicisztikájában, hanem szépirodalmi műveiben is vállalja, vallja — akaratlanul is — ezt a rokonságot. Felszabadulás utáni első novellájában, 1946-ban írja: „a feleségem akkori könnyei is abba az edénybe hullottak, amelyből aztán az én írói szemléletem kicsordult” (*A mi szőnyegünk*). Korai regényei, az *Elmondja János* s az *Újesztendő*, ugyanezt tanúsítják. Asztalos István tehát a népi írók jellegzetes útját járja 1945-ig — sőt részben 1945 után is.

Első írói jelentkezésével, már az új helyzetben, éppen ezt az átmenetet örökíti meg „krónikájában”: az *Író a hadak útján* (1946) tulajdonképpen riport, amelyre azonban nem motorbiciklin ment az író, anyagot gyűjteni — katonai behívóval vitték. Legnagyobb értéke a dokumentumjellegű közvetlenség, a tényrögzítés: a Szovátától Egerig, majd vissza Budapestig és Kunszentmiklósig megtett út feljegyzése (sajnos, ezeknek az élményeknek irodalmi megjelenítésére később sem vállalkozott). Az életrajzi esetlegességeken túlmutató művészi átmenetet 1947-ben és 1948-ban írt néhány novellája jelenti — a folytonosság megértéséhez azonban 1939-ig kell visszamennünk. Ekkor született Asztalos egyik figyelemre méltó novellája, a *Balog-színház*; hétköznapi történetet mond el itt is, mint korabeli más írásaiban: Balog Mihály és családja színházba megy, ám az ünnepszamba menő esemény végül egyiküknek sem jelent szórakozást, csupán másnapi fáradtságot s a krajcáros gondok növekedését. Nyolc évvel később, *Balog olvasni kezd* címen egy „öntudatlan munkásember”, Balog János tragédiás életét villantja fel, anekdotikus színezéssel, egy olyan emberét, akinek „világéletében balogra sikerült minden dolga”. A történet a múltban játszódik ugyan, de már a „megírandó új regény” témáját jelzi. Ugyanez

a félénk ember áll előttünk a *Balog emberré születik* első lapjain, környezete, az új világ új szelleme azonban Balog Jánost is kifordítja régi önmagából, félszégéből, megfélemlítettségéből, s előbb az utcai pártsejt gyűlésén, majd házigazdájával, a főtanácsos úrral szemben megembereli magát, hangosan is képviselni meri a munkások igazát.

A téma továbbra is foglalkoztatja az író — erről tanúskodik *Antal elvtárs is hozzászól* (1952) című novellája (a kor szelleméhez, irodalomszemléletéhez híven Asztalos optimizmusa itt már sokkal gondtalanabb, felszínesebb, az anekdotikus elem még inkább előtérbe kerül) —, regény azonban mégsem ebből születik; az idők szavára, a közvetlen sürgetésre figyelve, azzal a szándékkal, hogy írásával azonnali segítséget adjon a szocialista építésben, megírja a *Szél fúvatlan nem indul*-t (1949). Egy vegyes lakosságú — magyarok és románok lakta — erdélyi falu négy napjának eseményeit jeleníti meg kisregényében, szigorúan az egységes — nemzetiségi alapon nem megosztott s nem a nagygazdák érdekeit szolgáló — fogyasztási szövetkezet megalakulása körüli bonyodalmakra koncentrálna. 1947-ben vagyunk, a mű középpontjában a „ki kit győz le?” kérdése áll, ami azonban a solchovi kérdés-feltevéshez viszonyítva új, sajátos, e tájhoz kötött, az a nemzetiségi ellentétek és a falun folyó osztályharc összefüggéseinek vizsgálata, egységes szemlélete. Tiszta eszményektől vezérelve, a mindenki számára egyforma jövőt-boldogságot hozó szocializmus közelségében bízva, Asztalos a helyi kulákmesterkedésekre egyszerűsíti a későbbi években sokkal bonyolultabbnak bizonyuló egész problematikát. Ez a szemlélet a mű szerkezetét is meghatározza: lényegében egyetlen szálon fut a cselekmény, nincsenek lírai kitérők, sőt a drámaiság is teljességében közösségi jellegű; a figurák egyénítésével nem sokat törődik a szerző, még a főhősnek tekinthető Bálint Pali Könyves vagy az árnyalásra több lehetőséget adó Kocsis Kicsi és Nyáguj Vászli drámáját sem kívánja kibontani — az új falu a maga egészében érdekli. S noha a kisregény első fejezete azokat a színeket-ízeket ígéri, amelyek a novellák Asztalos Istvánját annyira kedvelté tették, a továbbiakban a gyűlések kerülnek a középpontba, s e gyűléseken „kibeszélik” a politikai feladatokat. Mindezek ellenére, jórészt e fontos társadalmi kérdések korai (1949!) irodalmi megjelenítésének köszönhetően, a *Szél fúvatlan nem indul* számos országban és számos nyelven képviselte a romániai magyar irodalom szocialista korszakát.

1952-ben Asztalos új regénnyel jelentkezik. A *Fiatal szívvel* ugyancsak tételregénynek tekinthető, mint a *Szél fúvatlan nem indul* (ez a két regény hozta meg a szerzőnek a hivatalos elismerést — két Állami díj formájában), jóllehet személyesebb élményből született, amelynek regénybeírása régóta foglalkoztatta Asztalost. (Az el nem készült regény Kedves Péter életéről szolt volna.) A *Fiatal szívvel* írói célja „megmutatni, hogyan jutott el egy ifjú a tőkés-földesúri rendszer idején a mozgalomhoz, hogyan világosodott meg előtte a kommunisták személyes példaadása és nevelő munkája által élete igazi értelme és célja”. Magában a regényben ennél a programfogalmazásnál természetesen íróibb szöveget találunk, különösen a telep, az alagútépítés egy-egy leírása emlékezetes, a regény nagyobbik felét kitevő börtönjelenetek, illetve vég nélküli párbeszéddek és monológok azonban ismét tételeltségbe, hitel nélküli romantikába, sematizmusba torkollnak — fejlődésregény helyett tételregény születik.

Írói pályájának megrekedését Asztalos István is egyre inkább érzi, ennek bizonyossága befejezetlenül maradt regénye, a fennmaradt fejezetváltozatok és vázlatok. 1951-ben, mintegy a *Szél fúvatlan nem indul* folytatásaként, elkészíti *Hej, brigádosos* című regényének vázlatát, 1954-ben ezt — a regénykonceptióval együtt — *A szabadság-ra* módosítja, végül az *Ahol nem a földek házasodnak* címet választja. Már maguk e címváltozatok is beszédesek, arról tanúskodnak, hogy Asztalos mind elégedetlenebb a kollektív gazdaságok életének sematikus ábrázolásával, a brigádososokról az emberre fordítja figyelmét; a tízéves kínlódas e regénytemával mégis eredménytelen, mindössze az első két fejezet készül el. Pontosabban, a kudarcot felismerve, regény helyett novellafüzért ír Szomesán Mari és Gusztai Gyuri szerelméből; olyan novelláiban, mint a *Jaj de bajos a szerelmet titkolni*, a *Szerelmes*

vasárnap vagy a *Pillangókergetés*, a móríci könnyed-kedves hanghoz tér vissza — mintha a *Pillangó* idilljének szocialista változatait olvasnánk.

Ez a hang nem társtalan Asztalos novellisztikájában, a riportok és harcos publicisztikák korszakában sem. Életformájául választja az olvasókkal és jövődő hőseivel való gyakori találkozást, a valóságismeretet mindennél fontosabbnak tartja, de miközben az „osztályharcos életet” meggy figyelni a szerűn, meg-megáll egy-egy „csendes helyen” is, halászni — s az ilyen megállásokból a régiékekhez fogható novellák születnek (*Csendes hely*). Lírai novelláinak sorát folytatja *A kis Szabó Ilus* is, amely a szövetkezetesítés, a belépés, nem belépés dilemmáját a szerző tehetségének szintjén, eredeti történetben ragadja meg, valóban a „második jelrendszer” síkján.

A *Szaporodnak Lázárék*, *A tejesember*, *A számár* írója az ötvenes évek második felében elindul az önálló felfedezések útján, s már nemcsak lírában, hanem helyenként drámai sűrítésben is olvasói elé tárja a valóság rejtettebb, de lényegi összefüggéseit. A *Megszépült öregség* után megírja az *Emberség*-et, az új feltételek között jelentkező közöny, elidegenedés e korai bírálatát. Az *Aki nem akar*ki, a *Hogyan lett a kakukkból kakuk*k vagy *A nagyfiú meg a kisfiú* — ha nem is érik el művészi színvonalban az *Emberség*-et — olyan fontos társadalmi előre jelzések, amelyeknek irodalmi megjelenítésére már a hatvanas években jelentkező új nemzedék vállalkozik, illetve teljesebb kibontásuk a jövő irodalmára vár. Asztalos István írói tragédiája, hogy akkor esik ki kezéből a toll, amikor már-már sikerűl megszabadulnia a sematizmus szorításából, s visszatálna régebbi novelláinak hangvételéhez, színvonalához.

Öröksége azonban így is jelentős, néhány írásával a XX. századi magyar novellisták legjobbjai közé emelkedett. A realista stíluseszményhez élete végéig hű maradt, de a nyers valóságot drámai sűrítéssel vagy a lírai és drámai elemeket szerencsésen keverve formálta feszes szerkezetű novellákká, karcolatokká. Írásainak különös varázst kölcsönöz népi eredetű humora, amely majd minden mondatát áthatja; rokon ebben Tamásival, de mértéktartóbb nála. Nem stilizál — a baromvásártéren, halászás közben a Szamos-parton, vagy a deszkapiacon, sőt gyűléseken is figyel a emberek beszédét; mint ars poeticájában vallja: „Már csak azért is fontosnak tartom az élőbeszéd tanulmányozását, mert kitűnő, szellemes, pompás hasonlatokat, szólásokat, közmondásokat tanulhat el az író az emberek élőbeszédéből” (*Az én házamban ez a szokás*). Hagyatékában fennmaradt egy kézíratos szó-lásgyűjtemény, ennek számos darabjával novelláiban, regényeiben is találkozhatunk.

Tevékenységének volt egy sajátos területe, amely az egész romániai magyar irodalom szempontjából elhatározó jelentőségű. A *Falvak Népe*, majd az *Utunk* prózai rovatának szerkesztése után ő szervezi meg 1957-ben a *Napsugár* című gyermeklap munkatársi gárdáját, s személyes példájával, egyéniségének varázsával sikerűl a gyermekek tömegeihez szóló irodalmi fórumot teremtenie. A Benedek Elek-i hagyományt felújítva, a legjobb költőket és novellistákat nyeri meg a gyermekirodalom számára; neki köszönhető, hogy ma a romániai magyar irodalom ezen a területen oly gazdag termést mondhat a magáénak.

BALOGH EDGÁR

Az irodalomtörténet elsősorban a leírt műveket tartja számon, vannak azonban olyan egyéniségek, akiknek szervező vagy nevelő tevékenysége kevésbé realizálódik saját írásaikban, mégis irodalomtörténeti számbavételre tart igényt. Balogh Edgár (1906—) még csak nem is szerkesztőként vált a XX. századi magyar irodalom sajátos jelenségévé, hanem a publicistaként vállalt közéleti szerepének köszönhetően. 1935-ig a csehszlovákiai magyar irodalom lelkesítője, a népiéletet s a népszolgálatot felfedező *Sarló*, a fiatalok falukutató mozgalmanak kezdeményezője, vezéregyénisége; példájuk hatott a század olyan nagy íróegyéniségeire is, mint Mó-

ricz Zsigmond, József Attila, a sarlósok falujárása ösztönző szerepet töltött be a magyar szociográfiai irodalom kibontakozásában. Romániába költözése után — temesvári születésű lévén, valójában azonban mozgalmi tevékenysége miatt nem kapta meg a csehszlovák állampolgárságot — az erdélyi társadalmi és irodalmi életben, a baloldali, majd népfrontos szervezkedésben tölt be kezdeményező szerepet. A *Brasó-i Lapok*, a *Korunk* munkatársa, Gaál Gábor oldalán a szerkesztésben is részt vesz, harcol a Vásárhelyi Találkozó sikeréért; 1940 után a *Magyar Nemzet* és a *Kelet Népe* számára írt cikkeiben is hű marad munkásságának két világháború közötti forradalmi-néptestvérségi elkötelezettségéhez. Következtesen vallja magát kisebbségi magyarnak, nemcsak a múltban, hanem a jelenben is, a sajátos helyzetből értéktöbbletet csiholva ki. Tudatában volt és van annak, hogy ami vele, körülötte és általa is történt, „az nem egy emberélet problematikája, hanem egy egész magyar értelmiségi nemzedék sorsa, eszmélkedése és próbája volt”.

De nemcsak a közös, hanem az egyedi, egy emberélet problematikája is tanulmányos. Balogh Edgár 1944 őszén Kolozsvárt az ellenállási mozgalom egyik vezetője, a hatalomváltozás interregnumában a munkásörtség szervezője, a szovjet csapatok bevonulását követően pedig az újjászerveződő közéletben tölt be jelentős funkciókat. A Magyar Népi Szövetség országos elnökségének tagja, a gazdagon kibontakozó művelődési mozgalom irányítója, a Bolyai Tudományegyetem tanára (a történelmi fakultáson), letartóztatásáig rektora. A törvénysértések tisztázódásakor visszakapja egyetemi katedráját, az ötvenes évek második felétől sajtótörténeti előadásokat és szemináriumokat tart a magyar szakos hallgatóknak, s ezzel nagymértékben járul hozzá egy fiatal, hozzáértőbb publicistagárda kineveléséhez. Az 1957-ben újrainduló *Korunk* főszerkesztő-helyettese.

Kortársai, Fábry Zoltán, Kacsó Sándor, Szemlér Ferenc, egyéniségének rendkívüli varázsát, „muszáj-herkulesi” magatartását emelik ki, a *Hét próba* egyik kritikusa „fantasztikus realizmusá”-ról beszél, amely nélkül talán a sarlós mozgalom sem jött volna létre. Veres Péter így jellemzi: „Mint ő maga is mondja: nem művész, nem tudós, nem államférfi, még csak nem is olyan publicista, aki megelégszik az írással, esetleg »fulmináns« vezércikkeket ír, hanem — de ezt már én mondanám: »mozgalmi ember«.” Valóban, maga Balogh Edgár írja: „publicisztikám csak másodtermék, el nem mondott beszédek kényszerű pótléka”. S amikor nincs lehetősége az el nem mondott beszédek publicisztikai pótlására sem, akkor az aprómunkában találja meg élete értelmét; így születnek „furcsa és igaz” röppentyűi, a hatvanas esztendőkből, az otthon, a szerkesztőség és az egyetem „szimpla háromszögé”-ben (*En tintás esztergapadom* címen gyűjtötte őket kötetbe, 1967-ben). A szándék azonban most is változatlan: „a betűket azért ütöm le, hogy valaki átvegye látásomat, s a valóságba vigye tovább, ami nálam csak szó, ötlet, emlék, sétatéri és Szamos-parti morfondírozás”.

1944 után megjelent műveinek sorát a *Hármas kis tükör* nyitja meg, a Budapesten, a Magyar Élet kiadásában napvilágot látott színvonalas cikkgyűjtemény azonban még 1943-ban zárult, tehát amikor a szerző kézhez kapja, már egy lezárt történelmi korszak dokumentumáról van szó. A *Szudétáktól a Fekete tengerig* című kis füzet, amely szintén 1945-ben, de a Romániai Magyar Népi Szövetség kiadásaként jelent meg, gyűjteményvoltában is az új helyzetet tükrözi: tíz esztendő tíz cikke a szerző eszmei következetességének bizonyítéka, mellyel „a dunavölgyi-keleteurópai öntudat kialakulását” kívánta szolgálni. Olyan cikkei, mint a *Kolozsvárra új szerep vár* (1940) vagy az *Erdélyi számadás* (1941), a gyökeresen különböző történelmi helyzet ellenére is, az 1945-ös *Keleteurópai körkép* természetes előzményeinek tekinthetők; hiszen Balogh Edgár annak idején sem azt állította előtérbe, ami az itt élő magyarságot és románságot elválasztotta, hanem ami a közös hagyományban s az abból táplálkozó jelenben, illetve jövőben összekapcsolhat: ezért idézte kortársainak Bem erdélyi politikáját, Gábor Áron példáját. Ez a magatartásbeli folytonosság adott hitelt *Itt élned, halnod kell!* című cikkének is (az 1957-es *Egyenes beszéd*-ben olvashatjuk): „Ha megvetjük a lábunkat keményen, ha nem hagyjuk magunkat új életet formáló terveink megvalósításában háborgatni, akkor

nem maradunk egyedül. Mellénk állnak mindazok, akik felismerik, hogy az ő otthonukat sem lehet a mi megbékéltetésünk nélkül felépíteni. A magunkét akarjuk, emberien, s mellettünk a román munkás embersége." Az új világot teremtő lendület, az intézményekért folytatott harc esztendei ezek.

Balogh Edgár közvetlenül irodalmilag értékelhető munkássága egy évtizeddel később folytatódik. Mint ahogy Nagy István vagy Asztalos István korábbi támogatásakor sem irodalomkritikusként szólalt meg, most is „irodalompolitikai jegyzetek”-et ír. A *Toll és emberség* (1965) Balogh Edgár szemléletének harmadik irodalmi megújulásáról tanúskodik: sarlós korában Szabó Dezső, majd mind egyértelműbben Ady és Móricz Zsigmond igazát hirdette; Gaál Gábor mellett a valószínűség irradalom erdélyi hajtását támogatta; most Kányádi Sándorhoz, Szász Jánoshoz, Veress Zoltánhoz intéz baráti levelet, sőt a jóval kevésbé hagyománytisztelő Lászlóffy Aladárt és Szilágyi Domokost is felfedezi a maga számára. E megifjúló képessége inkább irodalompolitikai jelentőségű, aminek viszont irodalomtörténeti súlya is van, az a kortársakból klasszikusokká lett nagyok, Ady, Móricz, illetve az erdélyi Benedek Elek és Szentimrei Jenő publicisztikájának felfedezése, újrakiadása vagy összegyűjtése és tudományos értékű mérlegelése, beemelése az irodalmi életmű összefüggés-rendszerébe.

Önálló könyv formájában is visszatér Balogh Edgár ifjúsága éveibe, s ebből a visszapillantásból születik meg mindmáig legjelentősebb írott alkotása, a *Hét próba* (1963—1965). Nem önéletrajz, hanem emlékirat alakjában foglalja össze a Sarló történetét, de az elszemélytelenítés makacs szándéka ellenére átút a könyv minden fejezetén írójának eredeti egyénisége. Egyik legavatottabb bírálója, a csehszlovákiai irodalomtörténész Turczel Lajos tudományos monográfiaként is elfogadná a *Hét próba*-t, Czine Mihály pedig így értékeli: „Műve egyszerre dokumentumközlés és lírai vallomás; a kezdeti leveleket, cikkeket és tárgyi adalékokat álmaiból kibeszélve közli, lázzal, szinte személyekhez szólóan, Ady-igéken és Kodály-akkordokon nevelődött stílusban. Ez az emelkedett, szépirodalmi szintű publicisztika egyedüli irodalmunkban; az Ady, Móricz lírai-publicisztikai hangvételét ő ötvözi legszerencsésebben a marxista szemlélettel és terminológiával.” (Más műveiben is érvényesül az eltökélt szándék, hogy a legújabb és legdivatosabb tudományos fogalmakat, műszókat beépítse írói nyelvének barokk szépségei közé — az eredmény azonban nem mindig ilyen egyértelmű.)

A történelmi feltételekhez igazodva, Balogh Edgár legújabb jelentős írásában eljutott a szépirodalomhoz is. Az egykori harcostárs, a fasisztáktól meggyilkolt Kovács Katona Jenő és a kolozsvári ellenállási mozgalom emlékét idézi *Szép halál* című esszéregénye (1969). A publicisztika tételellessége szerencsésen oldódik fel a regény modernül ható szerkezetében, az egymástól függetlenül megszólaltatott szereplők szövegének montázsszerű összeállításában. A szépirodalmi forma azonban mit sem változtat a Balogh Edgár egész életművét jellemző kommunista eszmeiségen s az eszmeiség kifejezésének pedagógiai célzatosságán.

KÁNTOR LAJOS